

Neizčrpana povest. Morali bi preučiti posamezne sodnike in tipe. Prikazati njihovo realnost, njihovo življenjsko »podpovest«. Morali bi natančneje prikazati, kakšna je psihološka resničnost (razvoj) Jerneja v povesti. Kaj se v resnici dogaja z njim in z družbo. Morali bi prikazati, koliko je v povesti kljub tragiki lepote.

Literarnozgodovinski problemi, gradivo, komentarji

RAZMERJE MED JURČIČEVO DOLGO IN KRATKO PRIPOVEDNO PROZO

Poskusila sem na kar najbolj eksakten način poiskati strukturne razlike med Jurčičevo dolgo in kratko pripovedno prozo. Mejo med obema sem potegnila glede na Jurčičevo podnaslavljanje posameznih tekstov, s čimer se vsaj približno ujema tudi delitev po kvantitativnem merilu. Pripomniti velja še to, da sem zaradi poenostavitve metode izločila tip mohorjanske proze, besedila, ki spadajo k Jurčičevim literarnim začetkom (v ZD Pripovedke in pravljice, Spomini na deda, 1863, Jesensko noč med slovenskimi polharji, 1864), Spomini starega Slovenca (1865), kratki feljton Županovanje v Globokem dolu (1870) in pa besedila, ki so ostala zgolj fragmenti, pa iz njih nikakor ni mogoče sklepati, kakšna bi bila, če bi jih Jurčič dokončal (Doktor Karbonarius, Hišica na strmini).

Besedila, ki so mi po tako opravljeni selekciji ostala, sem analizirala glede na:

I. nekatere snovne elemente: 1. število oseb, ki so v njih, 2. socialni stan teh oseb in 3. njihovo etologijo glede na komičnost oz. tragičnost;

II. zgradbene elemente: 1. časovno in dogajalno-funkcijsko sestavljenost (oz. število pripovednih pramenov), 2. prisotnost (oz. odsotnost) retrospekcije in s tem v zvezi glede na analitično oz. sintetično zgradbo, 3. eventualna zastranjevanja, 4. glede na to, kako se besedila pripovedno zaključijo.

I. 1. *Število oseb* — V kratki prozi se pojavlja povprečno 2,54 glavnih in 2,37 stranskih oseb. Takšno povprečje gre precej na račun pripovednih besedil, ki se po svojem ustroju že približujejo dolgi pripovedni prozi: Jurij Kobila (3 glavne, 3 stranske osebe), Hči mestnega sodnika (5 glavnih, 5 stranskih oseb), Kloštrski žolnir (3 glavne, 4 stranske osebe) in Domen (5 glavnih, 4 stranske osebe). Kar v polovici kratke proze pa sta le po ena oz. dve glavni osebi.

V dolgi pripovedni prozi je število oseb znatno večje: povprečno se pojavlja 4,75 glavnih oseb in kar 7,5 stranskih. Pojav kaže na vzpostavitev precej širšega epskega sveta, na večjo razprostranjenost dogajanja, ki sega preko glavnega pripovednega toka.

I. 2. *Socialni stan oseb* — V kratki pripovedni prozi je socialna strukturiranost večidel precej enotna — v večini tekstov literarne osebe večinoma pripadajo istemu socialnemu stanu, različnemu pa le izjemoma. V šestih primerih so glavne osebe kmetje (Šest parov klobas, Na kolpskem ustju, Vrban Smukova ženitev, Pravda med bratoma, Sosedov sin, Tihotapec), v štirinajstih pa so meščanskega oz. plemiškega stanu.

Med deli z neenotno socialno strukturo gre v treh primerih za meščana (naslovna oseba) v pretežno kmečki sredini, iz katere so ostale glavne in stranske osebe: Božidar Tirtelj,

Nemški valpet, Kloštrski žolnir. V Domnu pa so glavne osebe s treh različnih družbenih ravni: z grajske, gruntarske in kmečko proletarske.

Za razliko od kratke pripovedne proze je socialna strukturiranost v daljši pripovedni prozi precej bolj heterogena.

V Doktorju Zobru, Desetem bratu, Slovenskem svetcu in učitelju so glavne osebe iz socialno oblastnejše sredine, kmečkega rodu so le stranske osebe. V ostalih tekstih dolge pripovedne proze so glavne in stranske osebe iz dveh različnih slojev — iz plemiškega oz. meščanskega in iz kmečkega.

Zanimivo je, kako je v teh delih vzpostavljeno razmerje med pripadniki gosposkega in kmečkega stanu. Nekaj primerov: v Doktorju Zobru se dogajanje suče med gosposkimi osebami, kmečki živelj pa je le slaboten okvir tega dogajanja. V Desetem bratu se ta okvir precej razširi, saj v njem pripovedovalec pove kar lepo število slikovitih prizorov. V Cvetu in sadu pa dogajanje na ravni kmečkega proletariata in lumpenproletariata tvori samostojen dogajalno-funkcijski pripovedni pramen. Vsem trem besedilom je skupen pripovedovalčev odnos do oseb kmečko proletarskega stanu, ki je večidel humorno šegav; tudi kadar jih pove v resnih življenjskih situacijah. Ta pogojenost pripovedovalčevega odnosa do upovedenih oseb z njihovo socialno pripadnostjo velja tudi za nekatera druga besedila dolge pripovedne proze: Med dvema stoloma, Slovenski svetec in učitelj (kolikor se da to razbrati iz prizora z Lisom), deloma tudi za Rokovnjače. V kratki pripovedni prozi pa za dva izmed tekstov, ki se približujejo dolgi pripovedni prozi: Hči mestnega sodnika, Kloštrski žolnir, deloma tudi za Domna (Urh, Špilkin Jožek).

I. 3. *Etologija oseb glede na razmerje do komičnosti oz. tragičnosti* — V dolgi in kratki pripovedni prozi je precejšnje število besedil s *tragičnimi liki*: izmed kratke proze približno v polovici tekstov (Na kolpskem ustju, Bojim se te, V vojni krajini, Dva prijatelja, Moč in pravica, Kloštrski žolnir, Jurij Kobila, Nemški valpet, Hči mestnega sodnika, Tihotapec, Domen), izmed dolge pa v vseh, razen v Doktorju Zobru. Glede na skupno število oseb v enem in drugem tipu Jurčičeve pripovedne proze bi bilo to v obeh primerih nekako tretjina oseb.

Večje razlike se kažejo pri *komičnih likih*. V kratki pripovedni prozi čistih komičnih likov razen v namernih humoreskah (Kozlovska sodba v Višnji gori, Vrban Smukova ženitev) med glavnimi osebami ni. Med stranskimi pa le v Hčeri mestnega sodnika.

Več je oseb, ki so komične le pogojno. Sem sem štela: tragikomične like, osebe, ki so komične le za bralca in to po izrecni pripovedovalčevi volji, osebe, ki se zdijo smešne le drugim osebam v samem besedilu. Take osebe (med stranskimi mešanih likov ni) nastopajo kar v tretjini kratke pripovedne proze: Po tobaku smrdiš, Šest parov klobas, Črta iz življenja političnega agitatorja, Pipa tobaka, Telečja pečenka, Božidar Tirtelj, Pravda med bratoma, Tihotapec (Frtnantek Tekmec — glej V. in VIII. poglavje).

Čistih komičnih likov je več v dolgi pripovedni prozi. Dobimo jih v polovici dolgih tekstov, so pa to le stranske osebe ali pa celo tako obrobne, da jih niti nisem uvrstila med stranske osebe. Vse te komične figure imajo v okviru dolge pripovedne proze funkcijo razširjenja epskega prostora, retardacije na mestih tik pred kakšnim odločilnejšim dogodkom in funkcijo kontrastiranja.

Opazno manj je pogojno komičnih oseb. Od glavnih bi lahko sem uvrstili morda Nežo Rožmarinko iz Cvetu in sadu, od stranskih pa ekspeditorja Kompleza iz istega dela in Blaža Mozola iz Rokovnjačev.

II. 1. *Časovna in dogajalno-funkcijska sestavljenost* — V večini kratke pripovedne proze je pripoved enoprarnenska. Le v enem samem besedilu se pojavi zares dosledna časovna dvoprarnenskost, in to kljub skromni dolžini — v Juriju Kobili. Drugje o pravi časovni večprarnenskosti ne bi mogli govoriti, pač pa o zelo izraziti težnji vanjo. Opaziti jo je še v treh besedilih, ki se po svoji naravi približujejo dolgi pripovedni prozi: v Kloštrskem žolnirju, Tihotapcu in deloma v Domnu. V Hčeri mestnega sodnika (ki se tudi približuje dolgi pripovedni prozi) se v zarodkih pojavlja dogajalno-funkcijska dvoprarnenskost. Glavni pripovedni pramen je pripoved o Heleni, zarodek drugega pa prizori z nekaterimi stražarji.

Od tekstov dolge pripovedne proze so bolj ali manj enoprarnenski trije: Lepa Vida, Med dvema stoloma, Doktor Zober (vsi trije iz pozne dobe Jurčičevega ustvarjanja).

V romanih Ivan Erazem Tattenbach in Slovenski svetec in učitelj (prvi pisan v časovni zadregi, drugi pa nedokončan in nedodelan) je opaziti zarodke nekoliko bolj zamotanih kompozicijskih postopkov, saj kaže prvi vsaj v začetku težnjo v časovno dvoprarnenskost, v drugem pa je nastavljena dogajalno-funkcijska dvoprarnenskost.

Zares pa prideta oba ta kompozicijska postopka do izraza v romanih Deseti brat, Cvet in sad in Rokovnjači.

Časovna dvoprarnenskost je najočitnejša v Desetem bratu in Rokovnjačih. V Desetem bratu se trikrat pojavi časovna dvoprarnenskost manjšega obsega, prav tako trikrat se dogajanje odvija na treh različnih krajih.

V Cvetu in sadu je najbolj opazna dogajalno-funkcijska dvoprarnenskost. Dogajanje se razpleta na dveh ravneh: v gosposkem krogu (Leon, prof. Vesel, Pavlina) in med kmečkimi ljudmi (žagar Sepec, Neža Rožmarinka). Oba prarnena potekata bolj ali manj ločeno drug od drugega, na koncu pa se usodno križata, tako da glavni osebi kmečko proletarskega pripovednega prarnena s svojim ravnanjem bistveno vplivata na razplet dogajanja v gosposkem prarnenu. Svojo funkcijo dobi torej kmečko proletarski prarnen šele v povezavi z gosposkim, o čemer priča tudi podatek, da porabi zanj pripovedovalec le četrtno celotnega besedila. Tudi število oseb je v njem manjše: dve glavni in štiri stranske osebe (v gosposkem tri glavne in šest stranskih oseb). Znotraj gosposkega prarnena se poleg tega pojavi še dodatna časovna dvoprarnenskost.

V Rokovnjačih pripovedovalec kar štirikrat pripoveduje dogajanje, ki se istočasno odvija na dveh različnih krajih, enkrat pa na treh.

II. 2. *Prisotnost retrospekcije* — V kratki pripovedni prozi se pojavlja retrospekcija le v dveh tekstih, ki spadata med tista krajša besedila, ki se po svoji strukturi skoraj na vseh ravneh približujejo Jurčičevi dolgi pripovedni prozi. To sta Jurij Kobilica in Domen. Kloštrski žolnir (ki tudi spada v to skupino) pa je sicer zasnovan tako, da je v njem imanentno prisotna zahteva po retrospekciji, izvedena pa ni. Prisotna je le v obliki nekaterih namigov na preteklost v pismu, ki ga Adam Žabranek piše svojemu prijatelju.

V dolgi pripovedni prozi se retrospekcija pojavlja znatno pogosteje in izraziteje — kar v treh četrtninah tekstov: v Lepi Vidi, Doktorju Zobru, Cvetu in sadu, Rokovnjačih, Desetem bratu, Slovenskem svetcu in učitelju. Medtem ko je v krajših besedilih retrospekcija uresničena izključno na način pripovedovanja ene od oseb, se v dolgi prozi pojavlja tudi v obliki pripovednega vložka, v katerem je preteklost povedana s kombinacijo pripovedne inscenacije in poročila. Takšna je retrospekcija v Lepi Vidi in Cvetu in sadu. V obeh je na viden način ločena od ostalega besedila — odmerjeno ji je posebno poglavje, ki ima v Cvetu in sadu zelo poveden naslov (Nekaj dogodb iz prejšnjega časa), uvedena pa je na mestu, kjer bralec že ne bi mogel več dobro razumeti dogajanja, če mu pripovedovalec ne bi razkril preteklosti. Pojav retrospekcije je namreč v Cvetu in sadu povezan z analitično zgradbo, kar je pri Jurčiču skoraj pravilo.

II. 3. *Zastranjevanja* — V večini tekstov kratke pripovedne proze ni zastranjevanj od glavnega pripovednega toka. Izjemi sta Kloštrski žolnir z dvema komentarskima zastranitvama in Hči mestnega sodnika z zastranitvami fabulativnega značaja.

Drugače je v dolgi pripovedni prozi. V glavnem brez zastranitev so tri besedila (Lepa Vida, Ivan Erazem Tattenbach in Rokovnjači), v dveh (Med dvema stoloma, Doktor Zober) se pojavlja le krajša fabulativna zastranitev. Daljšo fabulativno zastranitev najdemo v Slovenskem svetcu in učitelju.

V Cvetu in sadu naletevamo na krajše zastranitve komentarske narave: v njih pripovedovalec razmišlja o vprašanih literarnega oblikovanja ali pa o vprašanih, ki zadevajo človeško življenje in nehanje. Bolj pogoste so slednje. Pojavita se tudi dve krajši fabulativni zastranitvi.

Največ zastranitev pa je vsekakor v Desetem bratu. Pet jih je komentarske narave in zanje porabi pripovedovalec približno sedem strani (v ZD). Kar enajst je fabulativnih zastranitev, ki zavzemajo skupaj okoli dvajset strani, kar je nekako enajstina vsega besedila (220 strani). Najdaljša je tista, v kateri Krjavelj pripoveduje, kako je hudiča presekal (tri strani in pol).

II. 4. *Kako se teksti pripovedno zaključujejo?* — Kratko pripovedno prozo bi glede na pripovedne konce lahko razdelili na naslednje skupine:

a) *Pripoved se zaključi s prekinitvijo ljubezenske zveze* oziroma z odločitvijo za samski stan, pri čemer je v štirih besedilih (Po tobaku smrdiš, Šest parov klobas, Bela ruta, bel denar, Vrban Smukova ženitev = ca. 17 % kratkih tekstov) konec nevtralen. V desetih delih (= ca. 42 %) pa se prekinitvi ljubezenske zveze (oz. izgubljenem upanju na poroko) pridruži še izginitev glavnih oseb, t. j. umik ali smrt: Ženitev iz nevoščljivosti, Na kolpskem ustju, Bojim se te, Telečja pečenka, V vojni krajini, Dva prijatelja, Kloštrski žolnir.

b) Pripoved se konča z *izginitvijo glavnih oseb* (smrt, blaznost, umik), a brez neposredne zveze s prekinitvijo ljubezenske zveze: Črta iz življenja političnega agitatorja, Pipa tobaka, Moč in pravica, Jurij Kobila, Tihotapec, Domen (= 25 %).

c) Pripoved se zaključi s *srečnim koncem*. V dveh primerih je to poroka (Lipe, Sosedov sin), v dveh (Kozlovska sodba v Višnji gori, Pravda med bratoma) pa srečno izpravdana pravda (skupaj ca. 16 %).

V dolgi pripovedni prozi pa so pripovedni konci takile:

a) *Propad glavnih oseb* (večinoma smrt): tako se zaključijo vsa tista besedila dolge pripovedne proze, ki so snovno postavljena v preteklost (Lepa Vida, Ivan Erazem Tattenbach, Rokovnjači, Slovenski svetec in učitelj (= ca. 50 % dolgih besedil).

b) *Poroka*: Doktor Zober, Cvet in sad, Deseti brat (= 37,5 %). Poroko sicer spremlja smrt tistih oseb, ki so potrebne, da je do poroke sploh prišlo, a ta smrt ni postavljena v središče pripovednega zaključka, tako da »happy end« izrazito prevladuje.

c) Roman Med dvema stoloma predstavlja nekakšno mešanico pripovednih zaključkov pod a in b. Konec je pogojno tragičen: dve od glavnih oseb propadeta, tretja pa se srečno poroči.

Sklep

Razlike med Jurčičevo kratko in dolgo pripovedno prozo so vidne na vseh obravnavanih ravneh:

— V kratki prozi se giblje število glavnih oseb od ene do štiri, v dolgi pa od tri do šest, kar kaže na večjo pripovedno širino v dolgi prozi in večjo pripovedovalčevo pozornost za notranjost v kratki.

— V kratki pripovedni prozi je socialna strukturiranost upovedenih oseb razmeroma enotna, v dolgi pa precej pisana.

— Domnevo, do katere sem prišla v zvezi z ugotavljanjem števila oseb, je potrdila tudi analiza značajev upovedenih oseb. V dolgi prozi komični liki širijo epski prostor, v kratki pa »mešani« liki kažejo na nekakšno »združenje« sveta.

— Tudi močnejša težnja v bolj zamotano časovno in dogajalno-funkcijsko organiziranost besedila v dolgi pripovedni prozi se neposredno navezuje na te ugotovitve.

— Prav tako prisotnost fabulativnih zastranjevanj v dolgi pripovedni prozi, saj pomenijo le-te širitev epskega prostora in pomnožitev dogajanja.

— V kratki prozi ni retrospekcije. Zato je zgradba sintetična, v dolgi pa se pojavlja in v zvezi s tem je kar polovica dolgih tekstov grajena analitično.

— V kratki prozi se pripoved dokaj redko zaključuje s srečnim koncem (poroka itd.), v dolgi pa je tak konec pogostejši oz. je skoraj pravilo v »izvirnih« romanih. Zato pa v dolgi pripovedni prozi ni nevtralnih koncev, medtem ko v kratki predstavlja to kar šestino pripovednih zaključkov.

To ugotovitev je mogoče povezati z rezultati analize etologije oseb:

— če pripovedovalec upovedi osebe, ki same na sebi niso smešne ali pa so celo tragične, na tak način, da jim njegova ustvarjalna volja nekako doda elemente komičnosti, je ta pripovedni postopek najbrž sam po sebi veliko bliže objektivizaciji upovedenega sveta (kar Jurčičevo kratko pripovedno prozo vsaj na tej ravni približuje realizmu) kot pa tisti, po katerem pripovedovalec v žalobnem tonu sočustvuje s tragičnimi osebami enega dela dolge pripovedne proze ali pa jih v drugem delu lepo vse križem poženi.

Pavla Robnik
Ljubljana

NAŠ BRALEC IN NJEGOV ODNOS DO KNJIGE

V času, ko poteka akcija SZDL za širšo družbeno vlogo knjige, ko so se ob Mesecu knjige vrstila številna strokovna posvetovanja, kako knjigo približati bralcu, in ko so izšle prve, nove žepne knjige, je prav tako pomembno ugotoviti, kakšen je okus našega bralca in kaj od knjige pričakuje. Take podatke da lahko le smiselno organizirana anketa, kakršnih je bilo doslej na Slovenskem, še bolj pa v širšem jugoslovanskem merilu, že več: 1967 Anketa o branju knjig v Jugoslaviji Inštituta za družbene vede v Beogradu, 1974 Stanovništvo i knjiga u Jugoslaviji in istega leta za ožje slovensko območje Kocijanova razprava Knjiga in bralci, ki jo je izdal Raziskovalni center za samoupravljanje pri kulturni skupnosti Slovenije. Vse te ankete so procentualno ugotavljale razmerja med branjem in nebranjem, Kocijanova pa se je lotila tudi področij knjižne ekonomike in politike. Zaključek vseh je bil, da je naš literarni tlak, kakor razmerja med ponudbo in povpraševanjem po knjigi imenuje francoski sociolog literature René Escarpit,¹ sorazmerno nizek, da je število nebralcev visoko, da so zanimanja bralcev enostranska in da se bralno občinstvo šele razvija, za razvijanje potreb po branju in za osveščanje bralcev pa so potrebne številne praktične akcije.

Tako Escarpit v svojih knjigah² kot Kocijan v svoji razpravi³ poudarjata, da so ankete o bralcu vseskozi nujno potrebne, saj jasno kažejo, kako se giblje literarni tlak neke kulturne sredine. Vsakoletnih analiz bralnega občinstva pri nas še ni, o povpraševanju nas informira le rubrika Najbolj iskane knjige meseca v Knjigi, publikaciji slovenskih založb.

Na podlagi Escarpitovih predlogov o praktičnem preučevanju bralnega občinstva⁴ in Kocijanove razprave se je letos organizirala nova anketa, katere namen je bil spet izmeriti literarni tlak določenemu številu bralcev. Deloma se je lotila tudi novih poglavij, saj je poleg splošnih vprašanj o branju časopisov, revij in knjig spraševala tudi po branju t. i. sublitterature, t. j. stripov in romanov v snopičih, po motiviranosti za branje in po razmerju med knjigo in filmom, namreč po slovenskih leposlovnih delih v filmski realizaciji in po bralčevem odnosu do enega ali drugega medija.

Zaradi zamudnega spraševanja (ustnega po pismenem vprašalniku) in neračunalniške obdelave podatkov je indeks anketiranih precej majhen: le sto ljudi. Zato so nekateri rezultati relativni, tiste pa, ki sovpadajo s Kocijanovimi ali ki obsegajo večino odgovorov, lahko smatramo za objektivne. Polovica anketiranih je odgovarjala na slučajno izbranim terenu, t. j. v stanovanjskih stolpičih, druga polovica pa v Ljudski knjižnici

¹ Escarpit: *Revolucija knjige*, str. 75.

² Isti: *Sociologija književnosti, Revolucija knjige*.

³ *Knjiga in bralci*.

⁴ Escarpit: *Sociologija književnosti*, str. 35.